

УДК 316.4

ДАР'Я МЕРКУЛОВА,

кандидат філософських наук, керівник аналітичного відділу Фонду соціальних досліджень, Самара

ВОЛОДИМИР ЗВОНОВСЬКИЙ,

доктор соціологічних наук, Президент Фонду соціальних досліджень, завідувач кафедри соціології і педагогіки Самарського державного економічного університету, Самара

Поведінка дошкільників у мережі Інтернет¹

Анотація

Аналізуються особливості користування Інтернетом серед дітей дошкільного віку – частка Інтернет-користувачів серед різних вікових груп, частота виходу в Інтернет і тривалість перебування онлайн, місце Інтернету у структурі дозвілленої діяльності дошкільників, репертуар онлайн-діяльності у молодших дошкільників. Також аналізуються оцінки батьками впливу Інтернету на психічне і фізичне здоров'я дошкільників, моральний і культурний розвиток.

Ключові слова: *Інтернет-користувачі, офлайн і онлайн практики, інтернет-активність, вплив Інтернету, дитячий веб-серфінг*

Інтенсивне проникнення сучасних засобів комунікації і, зокрема, Інтернету в соціальне життя змінює соціальні зв'язки людей, їхні поведінкові практики; зміни заторкують бізнес, культуру, політику і науку [Дискуссія, s.a.; Захаров, s.a.; Плешаков, s.a.; Янковская, 2012]. Сучасний дискурс із приводу впливу Інтернету на соціальну активність, фізичне і соціальне здоров'я

¹ Статтю підготовлено на основі дослідження, реалізованого на кошти гранта РГНФ 2012–2013, проект № 13-03-00364.

людини нагадують розмови середини минулого століття, доби розвитку та проникнення в повсякденне життя телебачення. Стрімкий розвиток телебачення у другій половині ХХ століття привів до того, що вже виросло кілька поколінь, які не уявляють собі життя без телевізора. Зараз підростає покоління, яке не уявляє свого життя без Інтернету.

Проблему такого впливу розглядають і психологи, і соціологи [Безопасность, s.a.; Мурашова, s.a.; Солдатова, s.a.; Рассказова, s.a.; Цой, 2011]. Дослідженням Інтернет-аудиторії й особливостям поведінки Інтернет-користувачів останнім часом приділяють дедалі більшу увагу з огляду на посилення впливу онлайн-комунікацій на соціальні процеси [Давыдов, s.a.; Інтернет-аудитория, s.a.; Інтернет-зависимость, s.a.; Інтернет сегодня, s.a.; Компьютеры, s.a.; Проникновение, s.a.]. Однак здебільшого дослідження цих проблем охоплюють дорослу аудиторію¹ або підлітків, школярів². Практично неохопленою залишається наймолодша група споживачів — діти дошкільного віку; такі дослідження якщо і проводяться, спрямовані переважно на комерційні замовлення з акцентом на споживчу поведінку [Новое поколение, s. a.]. Сьогодні Інтернет завдяки своїй доступності та привабливості стає центром тяжіння для дітей, особливо в мегаполісах, перетворюючись на важливий елемент соціалізації, замінюючи традиційні форми соціальної активності (прогулянки та ігри на свіжому повітрі, читання книжок тощо) новими, сформованими на підставі сучасних технологій. Значною мірою інтерес до цієї тематики пов'язаний із проблемою захищеності дітей у віртуальному просторі, оскільки Інтернет є не тільки зоною розвитку для дітей, а й зоною ризику для їхнього психічного, фізичного здоров'я і соціального самопочуття [Дети в информационном обществе, s.a.; Солдатова, Лебешева, s.a.].

¹ Фонд соціальних досліджень (м. Самара) у 2012 році також реалізував проект “Роль Інтернету в поведінкових практиках і соціальній активності різних груп” із використанням коштів державної підтримки, виділених Інститутом суспільного проектування у вигляді гранта згідно з розпорядженням Президента Російської Федерації від 2 березня 2011 року № 127-рп. У рамках проекту описано вплив Інтернет-середовища на різноманітні залучені до нього групи та проаналізовано форми їхньої поведінки і масової свідомості порівняно з групами, відокремленими від онлайн-простору. Опитування проводили у 5 регіонах РФ — Самарська область, Московська область, Ленінградська область, Приморський край, Курганська область. Було використано різні методи дослідження — кількісне опитування населення телефоном та он-лайн, експеримент (“11 днів без Інтернету”), експертні інтерв'ю зі спеціалістами, котрі працюють у сфері ІТ, вченими, котрі вивчають соціологію Інтернету, інтерв'ю із користувачами.

² Проблема використання Інтернету підлітками опікуються переважно психологи і педагоги — Г.Солдатова, Т.Шульга, Д.Тімохін, В.Плешаков та ін. Серед соціологічних досліджень можна відзначити також дослідження ФГД, який у 2000 році здійснив великомасштабне дослідження з вивчення Інтернет-користувачів. Воно вирізнялося, зокрема, тим, що до вибірки були включені міські користувачі Інтернету віком від 13 років. У 2009 році спеціалісти ФГД знову звернули увагу на портрет Інтернет-користувачів серед школярів, старших за 12 років, і порівняли їх із дорослою аудиторією (всеросійське опитування). Головні результати дослідження охоплюють такі аспекти Інтернет-користування, як проникнення Інтернету, місця і цілі його використання, засоби мережевої комунікації, використання мультимедійних можливостей Інтернету.

У період від 8 до 20 травня 2013 року Фонд соціальних досліджень здійснив омнібусне дослідження, в рамках якого жителям Самари ставили запитання: “Чи користуються Ваші діти Інтернетом (самостійно або з Вашою допомогою)?” Були передбачені такі варіанти відповідей, серед яких респондент міг обрати одну відповідь: 1 – практично щодня; 2 – приблизно 2–3 рази на тиждень; 3 – приблизно 1 раз на тиждень; 4 – приблизно 2–3 рази на місяць; 5 – приблизно 1 раз на місяць; 6 – приблизно 1 раз на кілька місяців і рідше; 8 – ніколи не доводилося користуватися. Методика дослідження – телефонне опитування. Опитування проводили серед населення Самари віком понад 18 років. Величина вибірки становила 700 осіб, вибірка репрезентативна для міського населення за статтю, віком і районом проживання. Як показало опитування у чотирьох самарських сім'ях із п'яти (83%), де є діти віком до 15 років, принаймні одна неповнолітня дитина користувалася всесвітньою мережею. Частка охоплених Інтернетом дорослих жителів Самари приблизно на той самий період становила майже дві третини населення (69%)¹. Як бачимо, діти опановують віртуальний світ не менш (і навіть більш) активно, ніж дорослі.

Проте частота виходу в Інтернет і тривалість перебування онлайн серед дітей менша. Понад дві третини (70%) дітей до 15 років, які виходять у мережу, роблять це практично щодня, п'ята частина (20%) відвідує віртуальний простір приблизно 2–3 рази на тиждень (табл. 1). Серед дорослих користувачів щодня в онлайн 84%. Кожен другий дошкільник, котрий виходить в Інтернет, у будні дні проводить там від півгодини до години часу, приблизно третина з них проводять у мережі не більше як 30 хвилин, тобто переважно (у 80% випадків) діти не проводять у мережі більш як годину.

Згідно з отриманими даними (рис. 1), вже у 2–3 роки 42% дітей виходять в Інтернет (самостійно або з допомогою батьків). Відповідно до даних американських дослідників понад 60% американських дітей віком до 3-х років щотижня дивляться відео в режимі онлайн, а по досягненні 5-ти років 80% дітей у США користуються Інтернетом [Children's Consumption, s. a.]. Мірою дорослішання користування Мережею швидко зростає: серед самарських школярів молодших класів (9–10 років) уже троє з кожних чотирьох школярів (73%) подорожують нею. Як бачимо, починаючи з цього віку рівень користування Інтернетом серед дітей уже перевищує показники серед дорослих (65%). У віці 11–12 років частка Інтернет-користувачів сягає 90%.

¹ Дані стосовно дорослих жителів Самари отримано за результатами дослідження, проведеного Фондом соціальних досліджень наприкінці 2012 року (від 14 листопада до 2 грудня). Метод – телефонне опитування. Вибірka репрезентує доросле населення Самари віком від 18 років за статтю, віком і районом проживання. Величина вибірки – 700 осіб. Запитання, за яким обчислювали охоплення: “Чи доводилося Вам останнім часом користуватися Інтернетом?” із закритими варіантами відповідей: в останню добу; в останній тиждень; в останній місяць; в останні три місяці; в останні півроку; ніколи не доводилося користуватися; важко відповісти; не знаю, що таке Інтернет. Респондент міг обрати одну відповідь.

Таблиця 1

Частота користування Інтернетом дітьми (віком до 15 років) і дорослими (віком понад 18 років) (% серед користувачів Інтернету, 2012, 2013)

Діти		Дорослі	
Практично щодня	70	В останню добу	89
приблизно 2–3 рази на тиждень	20	в останній тиждень	9
приблизно 1 раз на тиждень	7		
приблизно 2–3 рази на місяць	1	в останній місяць	1
приблизно 1 раз на місяць	2		
–		в останні три місяці і рідше	1
Загалом	100	Загалом	100

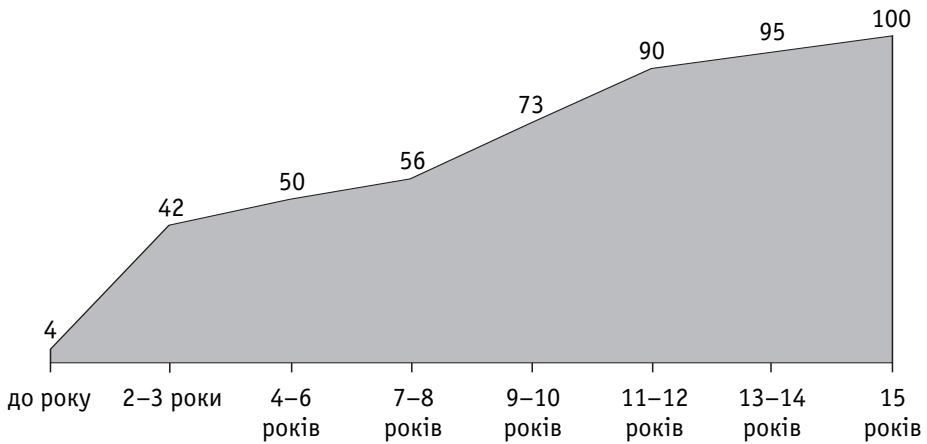

Рис. 1. Частка Інтернет-користувачів серед дітей різних вікових груп (% серед сімей із дітьми, що користуються Інтернетом, Самара, травень 2013 року, N = 135)

У розглянутих вікових групах різняться інтенсивність Інтернет-присутності. Як можна бачити на рис. 2, у віці 7–8 років відбувається перелом в частоті виходу в мережу. Якщо діти дошкільного віку у 28–31% випадків виходять в Інтернет щодня, то з моменту, коли дитина йде до школи, частка щоденних користувачів знижується вдвічі — 14% і зростає частка тих, хто користується Інтернетом один раз на тиждень (із 2% до 24%). Початковий етап навчання в школі вимагає від дітей більше часу приділяти навчанню, що обмежує їхню активність в Інтернеті. У 9–10 років дитина знову починає частіше виходити в мережу щодня або 2–3 рази на тиждень (у 29–30% випадків). Далі вже саме шкільне навчання вимагає від дитини навичок використання Інтернет-ресурсів (отримання домашніх завдань через Інтернет, Інтернет-журнали, написання робіт із застосуванням інформації, розміщеної в мережі).

Як уже було показано вище, двоє із кожних п'яти 2–3-літніх дітей (42%) і половина (50%) із 4–6-літніх самостійно або з допомогою батьків виходять в Інтернет. З метою ретельнішого дослідження наймолодшої Інтернет-аудиторії Фонд соціальних досліджень у червні–липні 2013 року здійснив опитування сімей з дітьми дошкільного віку. Опитування проводили тільки в тих

сім'ях, де діти користуються Інтернетом (самостійно або з допомогою батьків). Усього в Самарі було опитано 100 сімей¹. Опитування батьків проходило в режимі інтерв'ю face-to-face за формалізованою анкетною. При рекрутингу під "використанням Інтернету" дітьми дошкільного віку мали на увазі такі дії: 1) самостійне використання Інтернету дитиною (сама вмикає комп'ютер, планшет, виходить у мережу); 2) якщо комп'ютер та Інтернет вмикають дорослі, дитина має самотужки обирати цікаві для неї мультфільми, картинки на екрані, самостійно працюючи з мишкою або з планшетом.

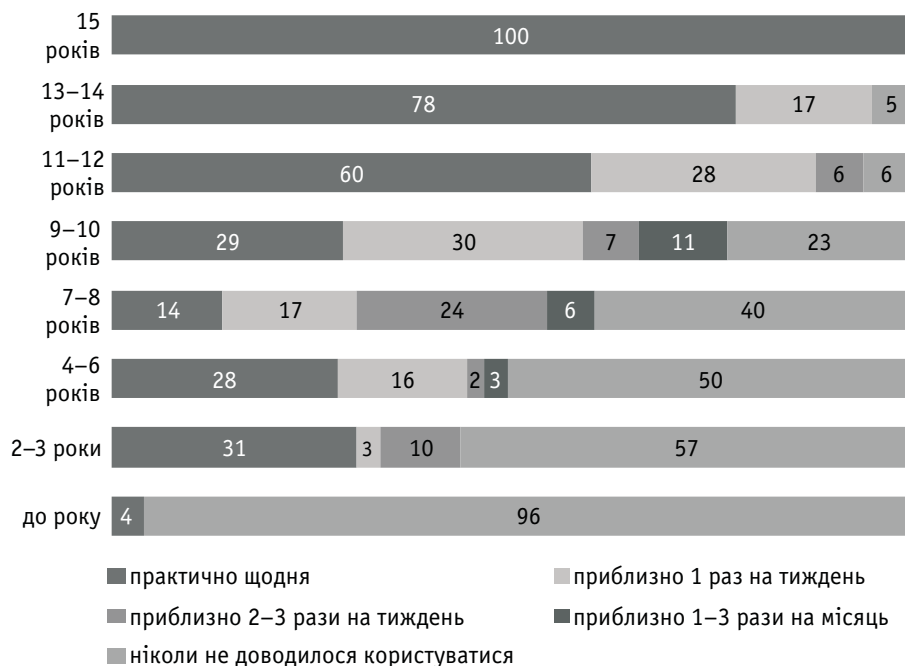

Рис. 2. Частота виходу в Інтернет дітей різних вікових груп (Самара, травень 2013, N = 135)

Як можна бачити з рис. 3, у 13% випадків дитина зробила перші кроки у використанні Інтернету у півтора роки, проте здебільшого дитину вперше допускають у віртуальний простір у віці 3-4 років. Незважаючи на зростання популярності цього виду проведення часу серед дітей, у структурі дозвіллевої діяльності дошкільників, які користуються Інтернетом, він усе одно програє традиційному спілкуванню із сім'єю вдома і прогулянкам із сім'єю на свіжому повітрі (рис. 4). З іншого боку, якщо порівняти з тим, скільки часу дитина проводить, спілкуючись оффлайн зі своїми друзями й однолітками (57%) або грає у розвивальні ігри (49%), вочевидноється, що Інтернет-активність виступає потужним конкурентом зазначеним видам діяльності. Такі види проведення часу, як спорт і розвивальні секції (6%), стають цілком неконкурентоспроможними в сім'ях, де діти долучені до віртуального простору.

¹ Дослідження проводили коштом гранта РГНФ (2013).

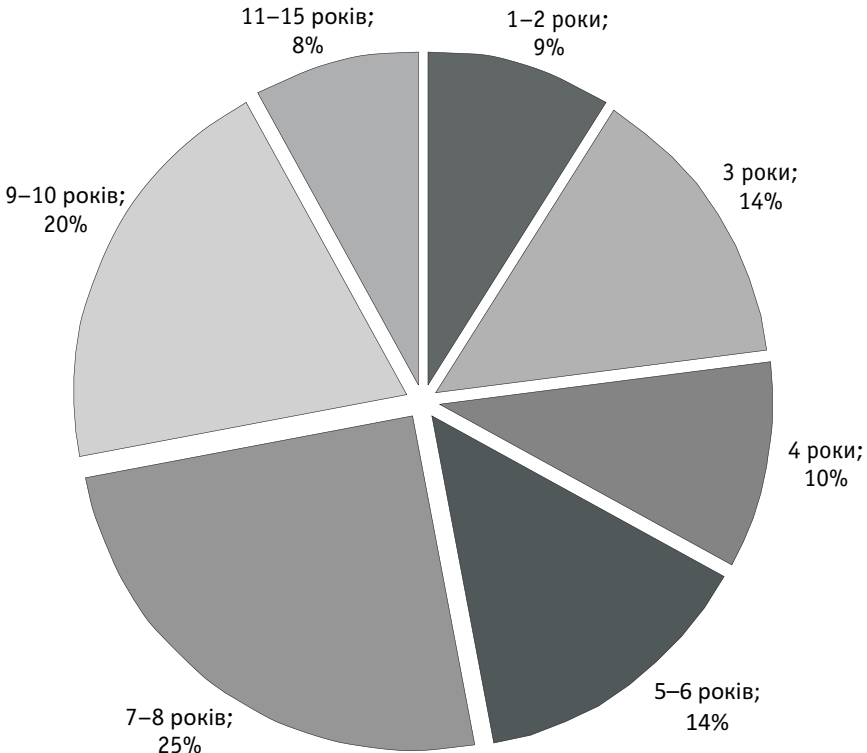

Рис. 3. Розподіл відповідей на запитання: “В якому віці Ваша дитина почала регулярно самостійно використовувати Інтернет?” (Самара, червень–липень 2013, N = 100)

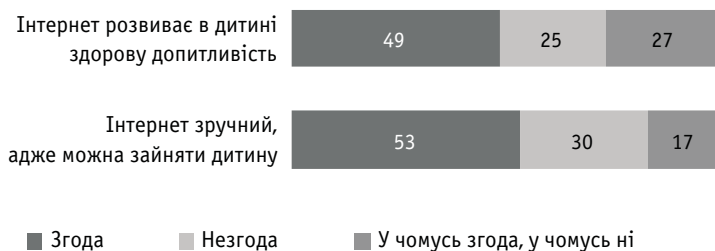
Як і слід було очікувати, дошкільники виходять в Інтернет першою чергою з метою перегляду мультфільмів і фільмів (90%), менш популярні прослуховування аудіозаписів і онлайнві ігри (32% і 22% відповідно). Репертуар діяльності онлайн у молодших дошкільників (2–3 роки) головно й обмежується зазначеними трьома видами діяльності, тоді як репертуар старших дошкільників (від 4 до 6 років) включає до 11 видів діяльності, зокрема такі, як спілкування по скайпу, пошук потрібної інформації, спілкування у соціальних мережах і ICQ, чатах, скачування фото, музики, відео, участь в Інтернет-акціях, голосуванні (рис. 4). Мірою дорослішання дитини вона залучає дедалі більше Інтернет-ресурсів, а отже, підвищується ризик зіткнення з негативною і небезпечною інформацією.

Отже, як оцінюють батьки вплив Інтернету на дітей, що це — радше зло чи добро? Одразу наголосимо, що стосовно дошкільників і їхніх сімей потребу в Інтернеті найчастіше відчувають самі батьки, оскільки він зручний як засіб “пристроїти” дитину, щоб зайнятися домашніми справами: з цією функцією Інтернету погодився кожен другий із батьків (53%) (рис. 5). Утім, це не виключає того, що Інтернет приносить користь і самій дитині, розвиваючи у неї здорову допитливість; такої точки зору також дотримується половина опитаних батьків (49%). На кожного із батьків, не згодних із зазначеним вище твердженням, припадає двоє, хто бачить у цьому позитивну роль Інтернету.

■ Часто ■ Час від часу, рідко ■ Ніколи

Рис. 4. Практиковані види діяльності дошкільників (Самара, червень–липень 2013, N = 100)

■ Згода ■ Незгода ■ У чомусь згода, у чомусь ні

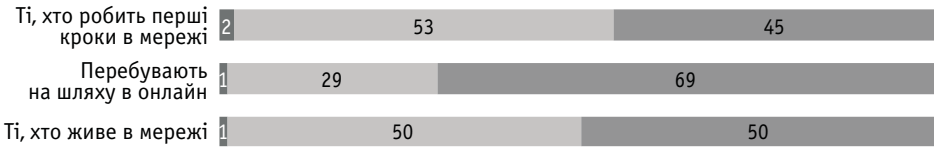
Рис. 5. Функції Інтернету в сім'ях дошкільників, котрі використовують Інтернет (Самара, 2013, N = 100)

Найсуттєвіший негатив батьки вбачають у шкоді для фізичного здоров'я дошкільників — цю відповідь обрали 33–49% батьків, чії діти-дошкільники користуються Інтернетом (рис. 6). Другою чергою, на думку батьків, перебування в Мережі загрожує психічному здоров'ю дошкільників; таку точку зору поділяють 19–37% батьків, тоді як більшість — 59–74% — не бачать загрози психіці дитини. При цьому під загрозою пси-

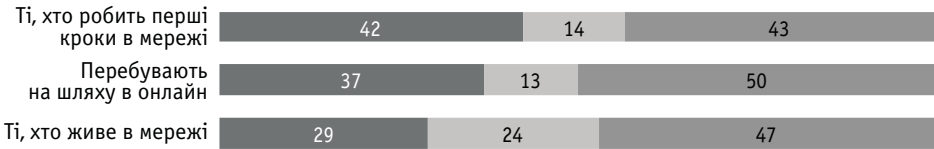
хічному здоров'ю слід розуміти не так те, що бпчить (знаходить у Мережі) дитина, як її взаємодію з невтомною машиною, що виснажує дитину.

У результаті дитині стає важко переключитися на інші справи. Як можна бачити з таблиці 2, у 44% і 55% випадків (у різних вікових групах) діти важко відриваються від Інтернету. При цьому, як ми бачимо, більшість батьків не відзначають негативного впливу Інтернету на психіку дитини, частка тих, хто вказав на такий вплив, у 1,5–2 рази менша за частку тих, хто занепокоєний тим, як відволікти дитину від Інтернету. Навряд чи тут слід говорити про формування в дитини Інтернет-залежної поведінки, але, безумовно, невтомний Інтернет, що невпинно пропонує дедалі нові подразники, являє собою серйозну спокусу, з одного боку, для дітей, а з іншого боку, для батьків, готових перекласти на нього відповідальність за те, як їхні діти проводять свій час і дозвілля.

Фізичне здоров'я

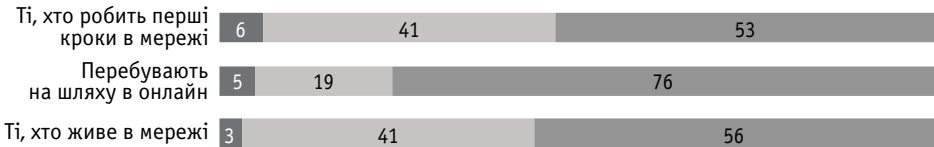
Культурний рівень

Мораль/моральність

Психічне здоров'я

■ користь ■ шкода ■ немає впливу

Рис. 6. Оцінка шкідливості Інтернету (червень–липень 2013, N = 100)

Таблиця 2

Розподіл показників застрягання дітей в Інтернеті
(Самара, червень–липень 2013, N = 100)

Наскільки важко чи легко дитина припиняє використання Інтернету і переключається на інші справи?	Діти 2–3 років, %	Діти 4–6 років, %
Дитина легко відключається від Інтернету на першу вимогу	56	44
Дитина пручається і просить продовжити час використання Інтернету	33	55
Відключити дитину від Інтернету без істерики важко	11	1

Батьки певні, що найменшої шкоди Інтернет завдає культурному розвитку дитини — понад третину з них (39%) вважають, що Інтернет приносить користь у формуванні культурної складової особистості дитини, противників цієї думки у 2,5 раза менше.

Загалом, як можна бачити на рисунку 6, батьки дітей старшого дошкільного віку (4–6 років) частіше вказують на негативні наслідки перебування в Мережі своїх дітей, причому за кожною оцінюваною позицією. Чим старшою стає дитина, тим критичнішим є ставлення батьків до проблем, що виникають при спілкуванні дитини з Мережею. Найімовірніше батьки маленьких дітей не зовсім чітко усвідомлюють труднощі опанування віртуального світу й лише з роками доходять до усвідомлення того, що без обмежників Інтернет стає найпотужнішим конкурентом батьків у їхньому спілкуванні з дітьми.

Однак основна маса батьків узагалі не бачить жодних наслідків для дитини в опануванні Мережі. Особливо це помітно для молодшої вікової групи 2–3-річних дітей, але і для батьків старших дошкільників це залишається домінантною думкою. Такі оцінки, мабуть, пов'язані з тим, що батьки одразу обмежують перебування дитини в Мережі, тим самим нівелюючи негативні наслідки онлайн-діяльності дитини.

Для повнішого аналізу динаміки оцінок наслідків дитячого веб-серфінгу дослідники використовували інтегрований показник оцінювання впливу Інтернету (індекс позитивного впливу Інтернету)¹, розрахований за чотирма ознаками, поданими на рисунку 6; можна наочно порівняти думки батьків двох груп дошкільників з приводу впливу віртуального життя на стан дитини. Так, індекс позитивного впливу Інтернету в наймолодшій групі дорівнює 3,96, тоді як у старшій віковій групі він менший за одиницю й дорівнює 0,59. Як бачимо, активний дошкільний період опанування Мережі швидко змінює оцінки цього процесу батьками — з позитивних на негативні, хоча більшість батьків не бачить істотного впливу Інтернету на їхніх дітей.

¹ Спершу розраховують відношення частки позитивних відповідей до частки негативних за кожною із чотирьох ознак. Підсумковий індекс обчислюють як середнє арифметичне отриманих чотирьох співвідношень. Чим більше позитивних оцінок, тим вищий індекс, мірою збільшення частки негативних оцінок індекс зменшується. Індекс, що дорівнює 1, означає баланс позитивних і негативних оцінок.

Проблема безпеки дітей у Мережі і можливостей контролю дорослими дитячого використання Інтернету одна з найактуальніших в опитуваннях, присвячених дітям у мережі [Солдатова и др., 2011; Байдин, s. a.]. Як можна бачити з таблиці 3, в абсолютній більшості випадків (93%) у молодшій віковій групі діти використовують Інтернет під наглядом, із віком безпосередній контроль батьків застосовується рідше (52%) — частіше встановлюють часовий режим перебування дитини в мережі (45%) і контроль відвідуваних дитиною сайтів (16%).

Таблиця 3

Контроль з боку батьків використання Інтернету їхніми дітьми
(Самара, червень–липень 2013, N = 100)

Які види контролю за діяльністю Вашої дитини в мережі Ви використовуєте?	Діти 2–3 років, %	Діти 4–6 років, %
Встановлюємо часовий режим перебування дитини в Інтернеті	37	45
Дитина використовує Інтернет під наглядом	93	52
Ми контролюємо відвідувані дитиною сайти	4	16
Ми контролюємо спілкування дитини в Мережі (читаємо листування)	4	1
Ми стежимо за колом спілкування дитини в Мережі	4	1
Ми використовуємо спеціальні програми, що забезпечують безпеку дитини в Мережі і/або такі, що дозволяють стежити за нею	0	4
Не контролюємо діяльність дитини	4	18

Майже в кожному десятому випадку (9%) виявляється, що дитина стикалася в Інтернеті з контентом неприйнятної змісту (порнографія тощо) або ж зі спробами образи і приниження, 6% батьків не мають інформації про такі факти, проте у більшості випадків (86%) дитина, на думку батьків, не стикалася із сайтами небезпечного змісту.

Можливості батьків контролювати свою дитину в плані її перебування в Мережі пов'язані, в тому числі, і з організацією домашнього простору, де перебуває дитина під час виходу в Інтернет. У даний час абсолютна більшість дошкільників, які користуються Інтернетом, роблять це на стаціонарних комп'ютерах (75%), приблизно в кожному четвертому випадку дошкільники мають можливість виходити в Інтернет завдяки ноутбуку (28%). При цьому в абсолютній більшості випадків діти не мають можливості використовувати Інтернет на самоті, проте мірою дорослішання дітей така можливість збільшується (табл. 4).

Таким чином, отримані дані доводять, що опанування навичок веб-серфінгу в сучасної людини розпочинається із самого раннього віку — у 3–4 роки дитина вже робить перші кроки в Мережі. У цьому віці дошкільник ще не усвідомлює, що таке Інтернет, у чому його відмінності від інших джерел дитячої інформації (мультфільми по телевізору, наприклад) і які можливості він надає, але потреба в цьому ресурсі вже починає формуватися, при-

чому настільки сильна, що батьки її помічають і намагаються обмежити. Утім, Інтернет становить конкуренцію для інших видів дитячих занять: спілкування з однолітками, розвивальних настільних ігор тощо.

Таблиця 4

Умови використання Інтернету дітьми
(Самара, червень–липень 2013, N = 100)

Чи має Ваша дитина усамітнене місце, де може використовувати Інтернет, без присутності інших людей	Діти 2–3 років, %	Діти 4–6 років, %
Не має можливості використовувати Інтернет на самоті	89	82
Може використовувати Інтернет з власного комп'ютера, встановленого в її кімнаті	4	7
Може використовувати Інтернет з власного планшетного комп'ютера або смартфона у відокремленому місці	4	3
Може використовувати Інтернет, поки нікого немає вдома	4	10

Інтернет виконує функцію “полегшення” життя батьків, які можуть зайнятися своїми справами, поки дитина сидить в Інтернеті, перебуваючи при цьому в полі зору батьків. Можливо, тому вони не дуже переймаються небезпекою контакту дитини з небажаними ресурсами і персонами. Батьки сподіваються на розширення кругозору дитини через одержувану нею в Мережі інформацію, поповнення її культурного капіталу. Разом із можливістю для дитини отримати задоволення від перегляду будь-якого мультфільму в Інтернеті він стає невіддільною частиною повсякденного життя дітей та їхніх батьків.

Джерела

Байдин В. Дети до 14 лет в Интернете: результаты онлайн-опроса [Электронный ресурс] / В. Байдин. — Режим доступа : http://detionline.com/assets/files/journal/1/before-14-in-internet_1.pdf (дата обращения: 17.06.2013).

Безопасность детей в интернете — задача взрослых? Следят ли родители за безопасностью своих детей, пользующихся интернетом [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://fom.ru/SMI-i-internet/10550> (дата обращения: 17.06.2013).

Влияние Интернета на развитие человека и общества [Электронный ресурс] : дискуссия. — Режим доступа : <http://www.popmech.ru/lecture/92-vliyanie-interneta-na-razvitie-cheloveka-i-obshchestva> (дата обращения: 17.06.2013).

Давыдов А.А. Социология изучает блогосферу / А.А. Давыдов // Социологические исследования. — 2008. — № 11. — С. 92–101.

Дети в информационном обществе. Моя безопасная сеть: интернет глазами детей и подростков [Электронный ресурс] : Информационный бюллетень года безопасного интернета в России ; вып. 1. — 2009. — Режим доступа : <http://detionline.com/assets/files/journal/1/journal-1.pdf> (дата обращения: 17.06.2013).

Захаров М. Ползучая медиа-революция [Электронный ресурс] / М. Захаров. — Режим доступа : <http://polit.ru/article/2013/07/08/news> (дата обращения: 17.06.2013).

Интернет-аудитория России. Штрихи к портрету [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.comcon-2.ru/default.asp?artID=47> (дата обращения: 17.06.2013).

Интернет-зависимость. Если бы интернета не было... [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://fom.ru/SMI-i-internet/10872> (дата обращения: 17.06.2013).

Интернет сегодня [Электронный ресурс]. — 2012. — Режим доступа : http://www.old.wciom.ru/fileadmin/news/2012/Duzhnikova_internet-2012_wciom.pdf (дата обращения: 17.06.2013).

Компьютеры и интернет в жизни россиян [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.levada.ru/17-05-2013/kompyutery-i-internet-v-zhizni-rossiyan> (дата обращения: 17.06.2013).

Мурашова Е. “Кого бояться подростки” [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.snob.ru/selected/entry/45522> (дата обращения: 17.06.2013).

Новое поколение. Исследование потребительского поведения, стиля жизни и медиа предпочтений детей и подростков, также покупательского поведения их мам [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.comcon-2.ru/?trID=75> (дата обращения: 17.06.2013).

Плешаков В.А. Киберсоциализация человека в информационном пространстве / В.А. Плешаков // Информация и образование: границы коммуникаций INFO'2009 : сб. науч. трудов. — Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2009.

Проникновение интернета в Россию и его последствия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114108> (дата обращения: 17.06.2013).

Солдатова Г.В. Пойманные одной сетью: социально-психологическое исследование представлений детей и взрослых об интернете / Солдатова Г.В., Зотова Е.Ю., Чекалина А.И., Гостимская О.С. ; под ред. Г.В. Солдатовой. — М., 2011. — 176 с.

Солдатова Г. “Из-за интернета я не ел и не спал”. Зависимость или новый образ жизни? [Электронный ресурс] / Г. Солдатова, Е. Рассказова. — Режим доступа : <http://detionline.com/assets/files/journal/9/tema-rassk.pdf> (дата обращения: 17.06.2013).

Солдатова Г. Опасное любопытство. Кто и как попадает на сайты, несущие угрозу для здоровья школьников? [Электронный ресурс] / Г. Солдатова, М. Лебешева // Дети в информационном обществе. — 2011. — Вып. 8. — Режим доступа : http://detionline.com/assets/files/journal/8/tema5_8.pdf (дата обращения: 17.06.2013).

Цой Н.А. Феномен интернет-зависимости и одиночество / Н.А. Цой // Социологические исследования. — 2011. — № 12. — С. 98–107.

Янковская Л.В. Виртуальная социализация личности / Л.В. Янковская // Вестник Полоцкого государственного университета. — 2012. — № 7. — С. 169–176. — (Серия Е : Педагогические науки).

Children's Consumption of Digital Media On The Rise [Electronic resource]. — Access mode : <http://mashable.com/2011/03/14/children-internet-stats> (дата обращения: 17.06.2013).